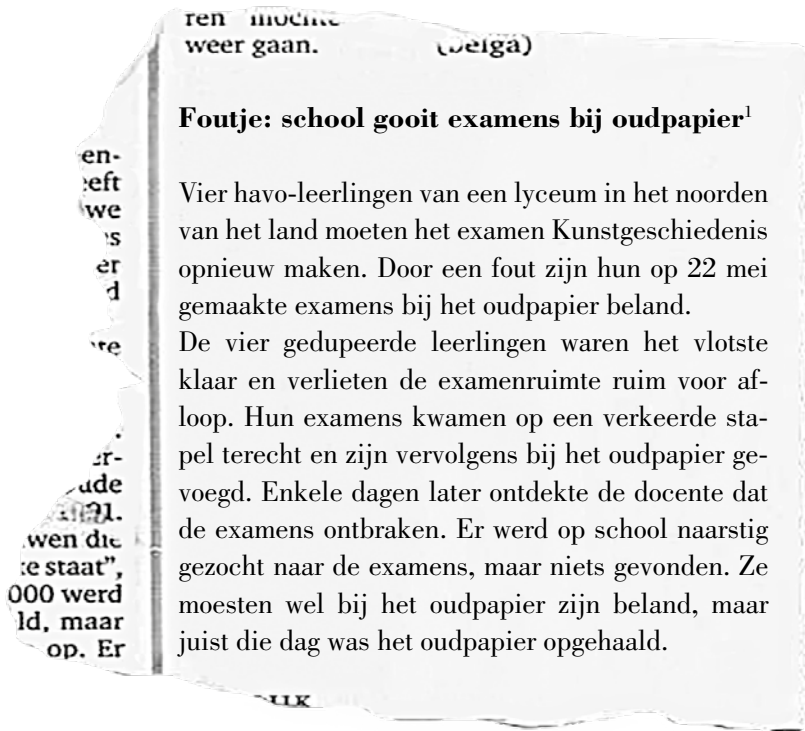

INLEIDING

Je zou bijna in de lach schieten als je dit leest, ware het niet dat vier leerlingen behoorlijk gedupeerd zijn. Zonder hun schuld moesten zij het examen overdoen. Eén leerling was al vakantie aan het vieren. Meteen dringt zich de gedachte op hoe dit kon gebeuren. Zaten de surveillanten te slapen? Waren ze nonchalant of hadden ze misschien foute bedoelingen?

Voordat we hier te snel een oordeel over vellen, is het goed om te weten dat zelfs de beste professionals kunnen uitglijden in hun denken. In 2002 kreeg sociaal psycholoog Daniel Kahneman de Nobelprijs voor Economie uitgereikt, voor zijn levenslange onderzoek naar onbewuste denkfouten die wij allemaal kunnen maken. Niet als gevolg van een hersenbeschadiging, gebrek aan verstand, of slordigheid, maar als artefact van ons gezonde denken.

De boodschap van Kahneman is verrassend: we overschatten ons denken en we vertrouwen te veel op onze intuïtie.² In zijn lijvige boek *Thinking fast and slow* (2011) onderbouwt hij deze stelling met de uitkomsten van tientallen jaren onderzoek, dat hij veelal samen met collega Amos Tversky heeft uitgevoerd. Sa-

men identificeerden zij een flink aantal onbewuste denkfouten, die structureel en voorspelbaar voorkomen in ons alledaagse leven en onze werksituatie.

Dat we ons denken en onze intuïtie niet zomaar kunnen vertrouwen, is geen fraaie boodschap. We leunen in ons werk als onderwijsprofessional sterk op deze twee instrumenten; we proberen zo goed mogelijk onze lessen te geven, de situatie in de klas voortdurend accuraat in te schatten en tot de juiste beslissingen te komen. We hebben oog voor de leerontwikkeling van al onze leerlingen en proberen af te stemmen op wat zij nodig hebben om verder te groeien. We kennen onze pappenheimers in de groep en weten hoe we ze moeten aanspreken, corrigeren en belonen. We hebben een beeld van onze collega's, leidinggevend en de ouders van de leerlingen en handelen naar dat beeld.

Toch speelt zich veel meer denkwerk achter de schermen van ons bewustzijn af dan we ons realiseren. Vaak klopt ons denken of blijkt onze intuïtie een goede leidraad. Soms echter neemt ons denken eigenzinnig allerlei sluipteggetjes, zonder dat we het doorhebben. Dat kan leiden tot verkeerde inschattingen, oordelen en beslissingen.³ Vandaar de titel van dit boek: *Bananenschillen op school*. We glijden als het ware uit in ons denken.

Met dit boek willen we het doek tussen het bewuste en onbewuste denken wat opzichschuiven, zodat je meer te weten komt over wat zich daar allemaal afspeelt. We bespreken hoe het kan dat het denken van onderwijsprofessionals vatbaar is voor mentaal uitglijden. We staan uitgebreid stil bij zeventien voorbeelden van deze zogenoemde bananenschillen en geven antwoord op de vraag wat we kunnen doen om te voorkomen dat we over ze uitglijden.

Het doel van het boek is dat je jouw professionele besluitvorming kritischer onder de loep gaat nemen en daar waar nodig verder aanscherpt. Het is goed om als onderwijsprofessional expertise in huis te hebben, maar ook om te weten wat de valkuilen zijn van het denken waarmee we diezelfde expertise in de praktijk brengen.

In **deel 1** van dit boek beschrijven we de achtergronden bij de bananenschillen. We schetsen daarbij een kader hoe het denken in grote lijnen verloopt, maar ook hoe het kan dat je in je denken kunt uitglijden. In *hoofdstuk 1* beschrijven we het 'normale' denken in de alledaagse werksituatie. In *hoofdstuk 2* kun je lezen hoe het kan dat datzelfde ingenieuze denkapparaat ook de bron is voor onbewuste denkfouten. In *hoofdstuk 3* vind je de situaties waarin je vooral risico loopt om uit te glijden in je denken.

Voor een goed begrip van de volgende delen is het aan te raden eerst deel 1 te lezen, maar dit is niet noodzakelijk. Als je enkel geïnteresseerd bent in de bananenschillen zelf, kun je ook meteen met deel 2 beginnen.

In **deel 2** zetten we een aantal veelvoorkomende denkfouten op een rijtje. In *hoofdstuk 4* wordt iedere bananenschil beschreven, onderbouwd met recente wetenschappelijke bevindingen en uitgewerkt met voorbeelden uit het onderwijs. Het doel van dit deel is bewustwording: wanneer jij als onderwijsprofessional weet welke mentale uitglijders er zoal bestaan, kun je deze gaan herkennen in je professionele denken.

Het onderwerp van **deel 3** is: hoe ontwikkel ik een blijvende kritische houding, zodat ik de bananenschillen kan aanpakken? Als je je die houding weet eigen te maken, kun je uitglijden in je denken vaker voorkomen. In ieder geval heb je als het goed is sneller in de gaten dát je uitglijdt. In *hoofdstuk 5* reiken we een cyclus van zeven stappen aan, waarmee je kritisch je professionele denken onder de loep kunt nemen. We sluiten het boek af met een nawoord, waarin we reflecteren op alles wat de revue is gepasseerd.

Ieder hoofdstuk begint met een korte opsomming van belangrijke leerpunten die in het hoofdstuk behandeld zullen worden. De theorie is doorspekt met voorbeelden uit de (onderwijs)praktijk, die je naar wens kunt lezen of overslaan. Aan het einde van ieder hoofdstuk vind je een beknopte, geïllustreerde samenvatting.

Tot slot nog drie opmerkingen:

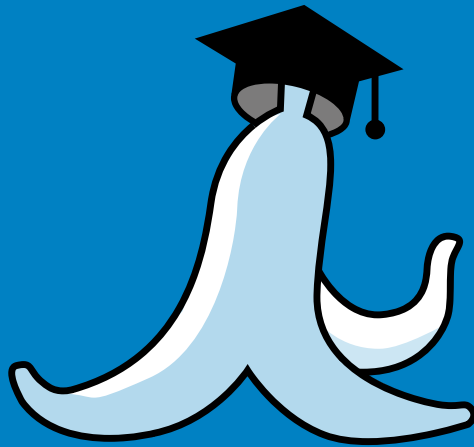
1. In dit boek hanteren we zinnen als: 'Ons brein doet ...', of: 'Ons denken heeft een voorkeur voor ...', of: 'De metertjes in ons hoofd ...'. Uiteraard zitten er geen mannetjes of apparaten in ons hoofd. Er is voor deze metaforen gekozen om het lezen te vergemakkelijken en tot een beter begrip te komen van wetenschappelijk abstracte en ingewikkelde materie.
2. In dit boek spreken we vaak van 'de leraar', maar in feite gaat het om iedere geïnteresseerde onderwijsprofessional, zowel in het basis- als voortgezet en hoger onderwijs, regulier als speciaal onderwijs en zowel man als vrouw die wel of niet voor de klas staat (dus ook ib'ers, directeuren, bestuurders, schoolmaatschappelijk werkers, orthopedagogen enzovoort).
3. We hanteren voor de leesbaarheid bij 'de leraar' de vrouwelijke aanspreekvorm, maar overall waar 'zij' of 'haar' staat, kan 'hij' of 'zijn' gelezen worden.

¹ Gebaseerd op de *Leeuwarder Courant* 1 juni 2019.

² Met het begrip intuïtie bedoelen we het fenomeen dat een gedachte van 'weten' zich spontaan aandient, gepaard met een gevoel van waarheid of juistheid, terwijl er op dat moment geen bewijs is voor dit 'weten' (het zogenoemde onderbuikgevoel). Zie Dane & Pratt, 2007.

³ Weusten, 2017, pag. 109.

DEEL 1

Achtergronden bij uitglijders in denken

1

HOE VERLOOPT HET 'NORMALE' DENKEN?

Elise, leraar van groep 4, heeft zojuist een rekeninstructie gegeven. Aansluitend volgde een extra uitleg voor leerlingen die nog moeite hadden met de leerstof. Nu is iedereen aan het werk. Alhoewel ... Elise kijkt de klas in en meteen valt op dat één leerling niet aan het werk is: Mitchell. Hij is druk bezig met zijn laatje te herschikken, maar de rekensommen in zijn werkboek laat hij links liggen.

Het is het beeld dat Elise dagelijks krijgt voorgeschoteld. Ze voelt irritatie opkomen. Mitchell blijft voor haar een groot raadsel. Mist hij basisstof? Overziet hij het maakwerk niet? Of is het werk misschien niet uitdagend genoeg?

Ze heeft heel wat pogingen ondernomen om te achterhalen waarom hij zo'n zwakke werkhouding laat zien bij de rekenlessen. Zo heeft ze hem vaak geobserveerd als hij aan de slag moest; bij rekenen, maar ook bij andere vakken. Zijn toetsresultaten heeft ze grondig geanalyseerd. Helaas geven die tot nu toe weinig aanknopingspunten. Nog frustrerender zijn haar pogingen tot een diagnostisch gesprek met hem. Bij ieder gesprek blijft Mitchell stuurs zwijgen, hoe behoedzaam ze het ook aanpakt.

Eigenlijk bevindt Elise zich in een spagaat: haar intuïtie zegt dat ze moet proberen Mitchell te helpen met allerlei goedbedoelde ondersteuning. Maar hoe meer ze dit doet, hoe meer de jongen zich lijkt terug te trekken. Ouders herkennen dit gedrag thuis en weten ook niet hoe ze het moeten doorbreken. Maar het op zijn beloop laten is voor Elise ook geen optie, want zijn rekenresultaten worden steeds zwakker.

Elise snapt maar al te goed waar haar irritatie vandaan komt. Dat heeft niet met Mitchell te maken, maar met haar eigen gevoel van onvermogen. Ze wil hem zo graag helpen, maar wat is de juiste ingang?

Gedurende de werkdag verrichten we als onderwijsprofessionals heel wat denkwerk. Soms gaat dit vanzelf, vooral bij routines die we op de automatische piloot kunnen doen. Maar soms vragen situaties dat we goed opletten en bewust nadenken. We moeten ingewikkelde problemen oplossen, snel een oordeel vellen of een beslissing nemen. Zoals Elise in het voorbeeld hierboven, die zich afvraagt: 'Wat is de juiste ingang bij Mitchell?'

Dit hoofdstuk gaat over het 'normale' denken in alledaagse werksituaties. Je komt te weten:

- hoe ons denken in grote lijnen verloopt;
- hoe twee denkprocessen samenwerken om ons dagelijks werk goed te laten verlopen;
- hoe we de beide processen terugvinden in het brein;
- wat de invloed van emoties is op ons denken.

1.1 De automaat in ons hoofd

Neem eens de tijd om naar het plaatje hieronder te kijken. Wat zie je zoal?

Je herkent direct een groepje leerlingen. Sommige leerlingen kijken oplettend naar de leerkracht, maar links achter in de groep gaat het minder goed. Dit alles neem je in enkele seconden waar, zonder er al te veel moeite voor te hoeven doen.